

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Գ Ո Ւ Մ

ԿՅՈՒՐԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳԱՔԻԿՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ, հանույնով փողովածաբար հրատարակում ենք սույն ընդարձակ հոդվածից որոշ մասեր, հատկապես Սրբոց Հակոբյանց մայրավանքի և Ս. Հարության Տաճարի վերանորոգության վերաբերյալ:

Ինչպես հայտնի է, մեկ տարի է ինչ սկսվել են վերանորոգչական աշխատանքները Ս. Հարության Տաճարում, մասնակցությամբ երեխ իրավաբան պատրիարհությանց՝ Հույն, Հայ և Կաթոլիկ:

Վեհափառ Հայրապետը 1962 թվականի ապրիլի 30 թվակիր կոնդակով կոչ արեց հայ ժողովրդին իր սրտաբույս նվիրատվություններով օժանդակել Ս. Հարության Տաճարի վերանորոգության հայոց բաժին ընկած ծախսերին:

Վստան ենք, որ հայ ժողովուրդն իր լուսմաներով կայանառացնի հայ հոգու տուն և համաբխտունեական սրբավայր Ս. Հարության Տաճարը:

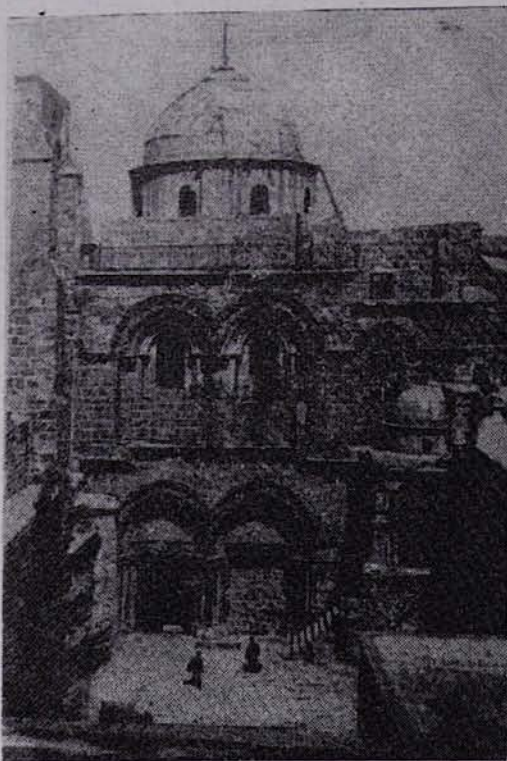
Այնուհետև նորին Ս. Օծությունը, ընդառաջելով Երուսաղեմի հայոց սրբազան պատրիարհ ամենապատիվ Տ. Նդիշե արքեպիսկոպոսի հունվար 29 թվակիր պաշտոնական դիմումագրին և ամեն կողմից արտահայտված ցանկություններին և խնդրանքներին, բարեհաճեց ստանձնել Ս. Հարության Տաճարի վերանորոգման ազգային կենտրոնական հանձնաժողովի նախագահությունը:

Վստան ենք, որ Ամենայն հայոց Վեհափառ Հայրապետի օրհնությամբ, հայ ժողովրդի սրտաբույս նվիրատվությամբ և հանգանակիչ հանձնաժողովի անձնվեր աշխատանքով, զույս կրերվի համագային նշանակություն ունեցող Ս. Հարության Տաճարի նորոգության հարցը, որը միաժամանակ Հայ եկեղեցու և մեր հավատի կենսունակության վառ ապացույցը կլինի:

ԽՄՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երուսաղեմ, իբրև ծննդավայր և մայրաքաղաք քրիստոնեության, առաջին դարերն ի վեր եղած է հրապույրի լուսաբեկոր Քրիստոնյա աշխարհին և իրեն կանչած է քարավանները միլիոնավոր ուխտավորներուն: Քրիստոնյա ժողովուրդներուն իդեալներուն ամենեն նվիրականներն մեկը եղած է ունենալ իրենց սեփական, ազգային եկեղեցիները, վանքերը և հաստատությունները քրիստոսակոխ սրբավայրերուն մեջ:

Հայ ազգը, ըլլալով քրիստոնեական լուսին բացված անդրանիկ ժողովուրդը, առաջին դարերին իսկ անմասն չէ մնացած համաքրիստոնեական այս մեծ ձգտումին: Լատին եկեղեցվո հայերեն Հերոնիմոս, Դ դարուն, Ինթլեհմեն գրած իր նամակներն մեկուն մեջ կվկայե, թե ինք ականատես եղած է շատերու կարգին և Հայաստանն հասնող հայ ուխտավոր իշխաններու ուղևորության, որոնք Քրիստոնե հպարտ ուսերն վար առած լեռնա-

Ս. Հարություն Տաճարի մուտքը

կանի կապարճն ու նիզակը, կերկրպագեն Քրիստոսի՝ մեր Տիրոջ ծննդյան սրբավայրին առջև, ի Բեթղեհմա:

Մեր մատենագիրներեն Անաստաս վարդապետ, է դարուն, «Վասն վանորէից որ յԵրուսաղէմ գործին մեջ կվկայե, որ Զ դարուն յոթնասուն հայ վանքեր կային Ս. Երկրին մեջ:

Այսօր այդ պանծալի վանքերեն մեզի հասած են պանծալի մնացորդներ, մոզակ հատակները Համբարձման լեռան ու նաև Ս. Պողիկտոսի հայկական վանքերուն, որոնց հայագիր արձանագրութիւնները կներկայացնեն Ս. Մեսրոպ Մաշտոցյան գրերու հնագույն տիպարները:

Հայկական Երուսաղեմի պատմութիւնը կվկայե, թե առաջին դարեն սկսած, այլ քրիստոնյա եկեղեցիներու կարգին, Հայաստանյայց եկեղեցին ևս ունեցած է քրիստոսակոխ վայրերուն մեջ իր ազգապարծան իրավունքներն ու սեփականութիւնները, զորս կպահեցայսօր այնքան գուրգուրանքով և քրիստոնեական երկյուղածութեամբ:

Երուսաղեմի Հայկական քաղամասը.— Երուսաղեմ պատմական հին քաղաքը, շրջապատված ամուր պարիսպներով, կբաժնվի

չորս քաղաքամասերու՝ քրիստոնեական Թաղամաս հյուսիս-արևմուտք, իսլամներու Թաղամաս հյուսիս-արևելք, հրեաներու Թաղամաս հարավ-արևելք և հայոց Թաղամաս հարավ-արևմուտք:

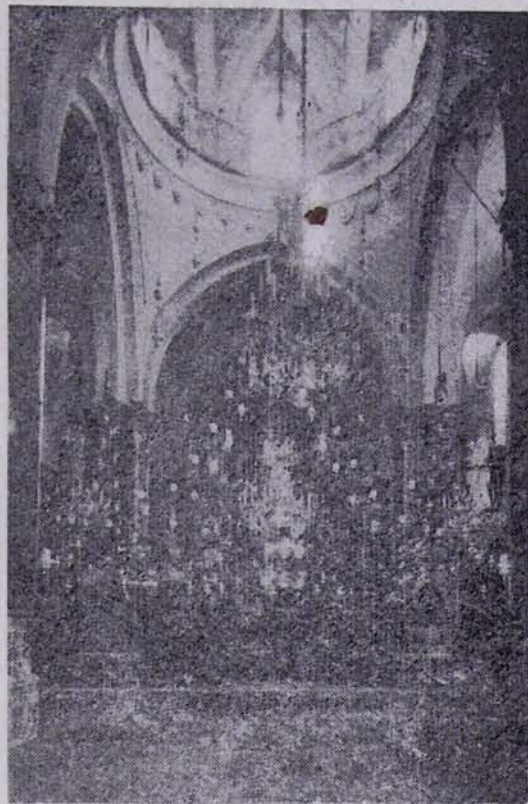
Երուսաղեմի Հայկական Թաղամասը ոչ միայն անունով հայկական է, այլ մանավանդ իբրև սեփականութիւն կպատկանի Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքարանին: Քաղաքի այս մասին մեջ կբնակին Երուսաղեմի տեղացի հայ գաղթականներ: Կկարծվի, թե Երուսաղեմի հայ գաղութը հին ժամանակ հատկապես Հայաստանեն Երուսաղեմ փոխադրված է, ի պաշտպանութիւն մեր սրբատեղյաց: Երուսաղեմի Հայկական Թաղամասին մեջ այսօր կբնակին մոտ 2 500 հայեր: Թաղամասը իր բարձրահայաց դիրքով կիշխե ամբողջ հին քաղաքին վրա ու կգրավե պատմական Սիոն լեռան բարձունքին երեք չորրորդ մասը:

Հայկական Երուսաղեմի կեդրոնը կգտնվի Սրբոց Հակոբյանց մայրավանքը, որ աթոռանիստ սրբավայրն է Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքութեան ու վարչական, հոգևոր կեդրոնը ամբողջ հայկական Երուսաղեմին:

Սրբոց Հակոբյանց մայրավանքը.— Ունի սբանշիկ դիրք, բաղմած Սիոն լեռան գագաթին, մեկուկես միլիոն քառակուսի ոտք տարածութեամբ: Շրջապատված է ամուր և բերդանման պարիսպներով, հինգ գործածական դռներով: Վանական այս հսկա շրջափակեն ներս կան եկեղեցիներ, կրթական և մշակութային հաստատութիւններ, ընդարձակ պարտեզներ, վանականներու բնակութեան Թաղեր, ուխտավորական Թաղեր և բազմաթիվ սենյակներ: Վանքը կբնա մինչև 5 000 հոգի պատուպարել: Տարեկան 4—5 000 հայ ուխտավորներ կայլեցեն Ս. Երուսաղեմ և կվայելեն Սրբոց Հակոբյանց վանքին ավանդական հյուրասիրութիւնը:

Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարը.— Հնագույն քրիստոնեական սրբավայրն է, որպես Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոս, Քրիստոսի ազգական Ս. Հակոբ Տյառնեղբոր բնակավայրը և առաջին քրիստոնյաներու հավաքավայրը: Եկեղեցվո Ավագ Սեղանին տակ Թաղված է նահատակված առաջին եպիսկոպոսի մարմինը, իսկ եկեղեցվո հյուսիսակողմը, փոքրիկ մատուռի մը մեջ, Թաղված է գլուխը Ս. Հակոբ Զբեթյան առաքյալին, առաջին նահատակ առաքյալը, գլխատված հրեից Հերովդես Թագավորեն: Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարը, նվիրված ըլլալով այս զույգ Ս. Հակոբներու հիշատակին, կկոչվի Սրբոց Հակոբյանց Տաճար: Դարձյալ եկեղեցիներ ներս կգտնվի Երուսաղեմի եպիսկոպոս Ս. Մակարի գերեզմանը:

Հոյակապ է Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարը իրեն կառույց և հարդարանք. որպես հայ արվեստի գեղեցկության թանգարան մը, քառակուսի հատակագծով 17×35 մետր տարածքով, վերնատունը ներառյալ: Չորս հաստաբետ, կեղրոնական սյուներու վրա կբարձրանա հոյակերտ և սլացիկ կամարներով առաստաղը ու կեղրոնի ջրակամարակերտ զմբեթը՝ Սանահինի և Հաղբատի ոճին խոր նմանությամբ: Տաճարին Մայր Խորանը ունի 50 հոտերն ավելի բարձրություն ու շատ տիրական հմայք մը ամբողջ Տաճարին վրա, իր լայնատարած և բարձրադիր կողակով ու քանդակազարդ և ոսկեզօծ, գեղակերտ խաչկալով: 500-և ավելի արծաթյա կանթեղներ, շորս բյուրեղյա հսկա ջահեր, հնարվեստ և գեղեցիկ ձևագործներ, սազաֆակերտ արժեքավոր դռներ, ոսկեդրվագ և քանդակազարդ փայտեղեն կերտվածքներ կզարդարեն Տաճարը: Պատերը, մինչև 2 մետր բարձրություն, ծածկված են Քյոթահիայի (Կուտինա) կապտադույն և կանաչավուն հախճապակիներով, իսկ անոնցմե վեր, գրեթե մինչև առաստաղ՝ արժեքավոր յուղանկարներով, մեծ մասամբ գործ ժԼ դարու վանական Հովհաննես սարկավագին: Ավագ Սեղանի լայնադիր բեմին ճակատը ունի քանդակազարդ, մարմարյա, ոսկեզօծ ճակատ, Փիլիպոս կաթողիկոսի օրերեն մնացած (1650), իսկ դասերու բրոնզե ճաղերը ունին նրբարվեստ հարդարանք և ոսկեզօծում:

Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարին ներսը

Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարին շուրջ կան ինը փոքր ու մեծ մատուռներ, Մայր Տաճարեն բացվող մուտքերով, բոլորն ալ դարդարված Մայր Տաճարի ոճով: Մատուռները ունին սատավյա գեղեցիկ դռներ, գործ ժԼ դարու, իսկ Ս. Պողոսի և Ս. Պետրոսի մատուռները՝ փայտյա հայկական ոճով քանդակներով դուռ մը, ժԱ դարեն մնացած: Մայր Տաճարը և ինը մատուռները ունին սուրբ պատարագի 21 սեղաններ փայտյա, ոսկեզօծ, քանդակազարդ խաչկալներով, շինված Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքեն ժԼ դարուն: Ինը մատուռները ունին հետևյալ անունները. Ս. էջմիածին, Ս. Հակոբ Գլխադիր, Ս. Մինաս, Ս. Մակար, Ս. Ստեփանոս, Ս. Նշան, Ս. Առաքելոց, Ս. Պողոս, Ս. Պետրոս:

Մայր Տաճարի և մատուռներու կառուցման թվականները և կառուցողները կմնան անհայտ: Մայր Տաճարը կենթադրվի որ ըլլա Թ դարու կառույց, իսկ Ս. Մինասի և Ս. Գլխադրի մատուռները հայտնապես Թ դարու շինություններ են: 1959-ին, Մայր Տաճարի սալահատակման առթիվ, բացվեցան Ս. Մինաս և Ս. Գլխադիր մատուռներու հիմքերը, որոնց լուսանկարներու վրայեն հնագետ և նշանավոր պատմագետ ու Ս. Երկրի պատ-

մության մասնագետ Պեր վենսան հետևյալ տեսակետը հայտնեց. «Զուգ մատուռները Թ դարու գործ են, իսկ հիմքերը առաջին դարու մնացորդներ պետք է ըլլան: Այս մատուռները հայտնապես հաստատված են նախկին տան մը հիմքերուն վրա»:

Երուսաղեմի մայրավանքը ունի արժեքավոր գանձատուն, ոսկեհյուս և թանկարժեք զգեստներ, անոթներ և այլն: Գանձատան կարևորագույն ցուցանմուշներն են Հեթում Բ թագավորի միակտուր սաթե արքայական գավազանը, Գրիգոր Պարոնտեր և Գրիգոր Շղթայակիր, Հովհաննես Կոլոտ և Հովակիմ, Թեոդորոս և Կարապետ պատրիարքներու խույրերն ու ծանրագին շուրջանները և այլ թանկարժեք իրեր: Գանձատան առարկաներուն 85 տոկոսը մեծագործությունն են Գրիգոր Շղթայակիրի:

Վանքին լուսարարապետը, որ նույն տանն արարողապետն է Ս. Տեղաց և ընդհանուր հսկիչը, երեք վեղարավոր վանականներու հանձնախումբի մը հետ հոգատարն ու պահպանն է գանձատան:

Ս. Թորոս եկեղեցի.— Ս. Թորոս եկեղեցին կգտնվի Սրբոց Հակոբյանց մայրավանքին

մեջ, Սրբոց Հակոբյանց Մայր Տաճարին հյուսիս-արևելքը: Կառուցված է ԺԳ դարուն Հեբրեոմ Բ Թագավորին կողմի: Ներքնապես շատ վաղելու է մանավանդ իր ճարտարապետական համաչափություններով: Ունի սուրբ պատարագի շորս սեղան և հարդարված է Մայր Տաճարի ոճով՝ ոսկեզօծ, քանդակազարդ, փայտակերտ փառավոր խաչկալ, պատերուն ծածկ Կոտիկայի հախճապակիով և մեծադիր յուղաներկ նկարներով: Տաճարի հյուսիսային պատին մեջ կգտնվի եգիպտացիներու դեմ պատերազմի մեջ նահատակված Թորոս իշխանի գերեզմանը (որդի Հեթում Թագավորի):

Տաճարը կգործածվի նաև որպես վանքի ձեռագրատուն:

Պատրիարքարան.— Պատրիարքարանը շինված է ԺԹ դարուն, Հովհաննես Զմյուռնիացի պատրիարքին: Գեղեցիկ կառույց մը, շքեղ և ընդարձակ ընդունելության դահլիճով, կամարակապ, զմբեթարդ և բարձրադիր առաստաղով, տպավորիչ հարդարանքով ու կահույքով: Կրնա հյուրասիրել մինչև 300—400 հոգի: Պատրիարքական ու ոսկեզօծ և քանդակազարդ գահույթին ետև կախված կահնորյա, ծիրանեզույն, ոսկեթել, արժեքավոր վարագույր մը, իսկ դահլիճի պատերը դարձրված են նշանավոր եկեղեցականներու և պետական գործիչներու, վեհապետներու նկարներով: Դահլիճի ապակեծածկ պահարանները կպարունակեն հնարժեք առարկաներ և դարերու ընթացքին պատրիարքներու ստացած պետական շքանշաններ: Սրահին շուրջ դասավորված են պատրիարքի բնակության սենյակները:

Սրբոց Հակոբյանց ձեռագրաց մատենադարան.— Հայաստանի Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի ձեռագրաց մատենադարանն հետո, իր 4 000 ձեռագիրներու թվով, երկրորդ մեծագույն հայկական գրչագիրներու մատենադարանն է Երուսաղեմի ձեռագրատունը: Կիլիկյան գրչարվեստի լավագույն գործերու մեծամասնությունը կգտնվի Երուսաղեմ, ինչպես նաև լավագույն նմուշները Սարգիս Պիծակի և Թորոս Ռոսլինի գործերուն: Դարձյալ մեր արքունական տուններն մնացած շարք մը ձեռագիրներ, որոնցմե նշանավոր են Կեռան Թագուհիի, Գագիկ Աբասյան Կարսի Թագավորի, Լևոն արքայորդիի, Վասակ իշխանի և ուրիշներու Ավետարանները: Կան մարդկային մշակույթի դանաղան ճյուղեր շոշափող կրոնական և աշխարհիկ ալլաղան նյութերով ձեռագիրներ: Զեռագիրներեն կարևոր մաս մը արդյունք են Երուսաղեմի վանականներուն ճարտար գրչարվեստին: Բոլոր ձեռագիրները, որոնց հնագույնները կվերանան մինչև Թ դար, թվագրված են ու կպահպանվեն մեծ խնամ-

քով: Դժբախտաբար ցարդ շունինք Երուսաղեմի ձեռագրատան լիակատար և տպագրված ցուցակը: Վանքի միաբաններեն և ձեռագրատան տեսուչ գերաշնորհ Տ. Նորայր եպիսկոպոս Պողոթյան լծված է այդ աշխատանքին և արդեն իսկ հրատարակած ցուցակին վեց հատորները:

Կյուպենկյան մատենադարան.— Վանքի լավագույն թաղամասին մեջ կառուցված է 1929-ին, հանգուցյալ բարերար Գալուստ Կյուպենկյանի կողմի: Երկհարկանի, բարաշեն, ընդարձակ, վաղելու կառույց մըն է: Ունի հայերեն և օտար լեզուներով 50 000 տպագիր հատոր, կարգավորված հանրածանոթ ՏՈՒԻ-ի դասավորությամբ (Տուրիզ սիստեմ): Գրադարանը Ս. Քաղաքին մեջ ունի համբավ, անկե կօգտվին մերայիններու կարգին նաև բանիմաց օտարներ: Գրադարանը կստանա հայերեն և օտար լեզուներով 150 անուն թերթեր:

Կյուպենկյան մատենադարանը ամբողջ Հորդանանի, ինչպես նաև արտասահմանի հայության մեծագույն գրադարանն է, իսկ Մերձավոր Արևելքի տասը մեծ գրադարաններն մին է:

Սրբոց Հակոբյանց տպարան.— Վանական այս տպարանը հաստատված է մոտ 130 տարի առաջ և մեծ ծառայություն մատուցած է մեր մշակույթին: Մինչև այսօր տպագրած է մոտ 1000 անուն հայերեն, կրոնական, բուսասիրական, գրական, պատմական լուրջ հատորներ: Հայաստանյայց Եկեղեցվո ծիսակատարությունց գրքերու մատակարարությունը գրեթե ամբողջությամբ կկատարվի Երուսաղեմի տպարանին: Տպարանը 1870-են ի վեր կհրատարակե Պատրիարքարանի «Միոն» ամսաթերթը, որ ունի կրոնական, բանասիրական, գրական, պատմական բովանդակություն: Ներկայիս տպարանը կշարունակե իր մոտ մեկուկես դարու լուսավորության գործը, իսկ այս տարի օժտվեցավ արդիական նոր մեքենաներով:

Տպարանի ընդարձակ և հնօրյա կառույցը շինված է ԺԵ դարուն Եղիազար պատրիարքեն և ունի գրատան, կազմատան և տպագրատան երեք բաժիններ: Տպարանը ունի հատուկ տեսչություն և պաշտոնեություն:

Ժառանգավորաց վարժարան և Ընծայարան.— Երուսաղեմի վանքը շատ հինն է ի վեր եղած է Հայաստանյայց Եկեղեցվո հոգևոր առաքելության կարևոր կեդրոն, իր սրբազան հարկեն ներս սնած ու կազմված եկեղեցականներով: Իսկ 120 տարի առաջ հաստատված է նաև եկեղեցականներու պատրաստության իր դպրեվանքը՝ Ժառանգավորաց վարժարանը և Ընծայարանը, որոնք ցայսօր տված

են հարյուրավոր եկեղեցականներ մեր ազգին:

Ներկայիս ժառանգավորաց վարժարանը ունի 43 աշակերտ, վարժարանի երկու մասնաբաժիններուն մեջ: Այդ մասնաբաժիններեն առաջինը ժառանգավորաց վարժարանն է իր քառամյա շրջանով, ուր կուսուցվին լեզվական, պատմական, գիտական, կրոնական նյութեր, իսկ երկրորդը սարկավազներու մասնաբաժինն է՝ Ընծայարանը, եռամյա ծրագրով, որմե հետո ընծայացուներ կձեռնարկվին վարդապետ: Այս երկրորդ բաժնին մեջ կուսուցվին աստվածաբանական, իմաստասիրական և եկեղեցագիտական ճյուղեր:

Ժառանգավորաց վարժարանը կբաղկանա երկու հոյակապ շենքերե, կառուցված Հովհաննես Զմյուտնիացի պատրիարքեն ժԹ դարուն: Ունի մայրիներու ընդարձակ սլարտեզներ և խաղարան:

Վարժարաններու տեսչությունն ու փոխտեսչությունը կվարեն Պատրիարքարանեն նշանակված երկու վարդապետներ:

Սրբոց Թարգմանչաց եկեղեցական վարժարան.— Սրբոց Թարգմանչաց երկսեռ վարժարանը, մայրավանքի շրջափակեն ներս, քարաշեն ու քառահարկ, փառավոր շինություն մըն է, 1929-ին կառուցված Պատրիարքարանի նյութական միջոցներով: Ունի 4—18 տարեկան 400 հայ աշակերտ, ընդհանրապես զավակները Երուսաղեմի հայ գաղութին, որոնց 90 տոկոսը կուսանին անվճար: Վարժարանի ծախքերը կհոգացվին Պատրիարքարանեն, իսկ մաս մըն ալ արտասահմանեն եկած նվիրատվություններով:

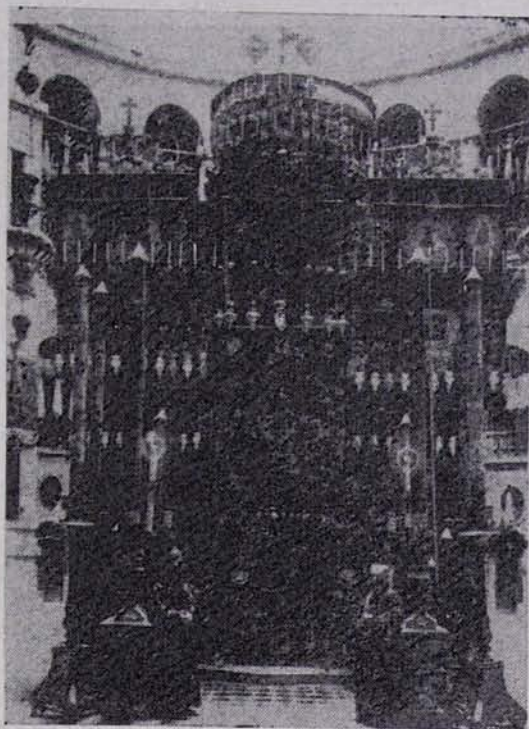
Կրթական ընթացքը կբաժնվի երեք մասերու՝ մանկապարտեզ երեք դասարաններով, նախակրթարան լիցե դասարաններով և երկրորդական բաժին հինգ դասարաններով:

Վարժարանը ունի 30 հոգինոց ուսուցչական պաշտոններով, գլխավորված վանքեն նշանակված վարդապետ տեսչով մը:

Երուսաղեմի համաֆրիստոնեական սրբավայրերը և Հայ Եկեղեցւոյ իրավունքները.— Ավարտած ըլլալով շարքը Երուսաղեմի Հայկական թաղամասի ազգային սրբավայրերուն և հաստատություններուն, կանցնինք նշելու Ս. Երկրի համաքրիստոնեական սրբավայրերը և հայ ժողովուրդի դարավոր իրավունքները անոնցմէ ներս: Այդ սրբավայրերն են Ս. Հարության Տաճարը, Ս. Աստվածամոր Գերեզմանի տաճարը, Համբարձման լեռան սրբավայրը և Բեթղեհեմի Ս. Մնեղյան Տաճարը:

Մենք պիտի խոսինք միայն Ս. Հարության Տաճարին մասին:

Ս. Հարության Տաճար.— Ս. Հարության Տաճարը կգտնվի Հին Երուսաղեմի քրիստո-

Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը Ս. Հարության Տաճարին մեջ

նեական թաղամասին մեջ, հաղիվ մեկուկես մղոն հեռու Սրբոց Հակոբյանց մայրավանքեն: Հսկա տաճար մըն է կառուցված Քրիստոսի գերեզմանին, Գողգոթայի խաչելության տեղվուն և խաչվուտի քարայրին ու այլ սրբատեղիներու վրա: Տաճարին սկզբնական կառուցողը եղած է Մեծն Կոստանդինոս, Քրիստոսն վերջ 335-ին: 614-ին, պարսկական հարձակումներու առթիվ, կկործանի Տաճարը: Երուսաղեմի Մոտեստոս պատրիարքը նույն դարուն կվերաշինե զայն, բայց ոչ նախկին մեծությամբ ու փառքով: Հաքիմ իսլամ մուրեանդ խալիֆան 1009-ին կկործանե Մոտեստոս պատրիարքի շինությունը, Կոստանդին Մոնումախոս կայսրը 1048-ին կվերականգնե զայն, խաչակիրներ ժԱ դարուն անգամ մը ևս կվերաշինեն, այս անգամ մեկ ընդհանուր ծածկի տակ ամփոփելով Ս. Գերեզմանին մերձակա Գողգոթայի մատուռը և այլ սրբատեղիները: 1802-ին հրդեհ մը կլափե Տաճարին որոշ մասերը, որոնք 1808-ին կվերաշինվին, և սակայն եկեղեցվո շենքը, թե՛ ամրության և թե՛ գեղարվեստական տեսակետեն շատ բան կկորսնցնե: Այսօրվան Տաճարը գլխավորաբար խաչակիրներու շինություն է, պատրաստված Մեծն Կոստանդինի և Մոտեստոս պատրիարքի շինություններու մնացորդներու վրա:

Տաճարի կեդրոնական սրբավայրն է Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը, որուն վրա կառուցված է բոլորաշեն հսկա Տաճարը 12 սյուներով և Մերձավոր արևելքի ամենեն մեծ զմբեթով։ Այս բոլորաշենին կցված շուրջանակի կան մոտ 19 մատուռներ և եկեղեցիներ։

Տաճարի սեփականատիրության իրավունքը դասավորված է հետևյալ ձևով. Տաճարին ընդարձակ գավիթը, ներքին մուտքը, մուտքին Քրիստոսի պատանավայրը և շրջափակը, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը և անոր վերև բոլորաշեն մեծ Տաճարը ընկերովի սեփականություն են Հայ, Հույն և Կաթոլիկ Եկեղեցիներուն և տեղիւյն մաքրությունը, նորոգությունը և գործածությունը վերապահված է այս երեքին միայն։ Այս մասերուն իրենց կանթեղները, սրբանկարները, եկեղեցական զարդերն ու անոթները ունին երեք համայնքները միշտ հավասար թվով և չափով։ Ամեն հայ ուխտավոր, որ կ'մտնե մեծ բոլորաշեն Տաճարեն կամ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանեն ներս, հպարտանքով կ'դիտե հայերեն գրերով սրբանկարները, կանթեղներն ու անոթները, քրիստոնեության ամենեն նվիրական այս սրբավայրին մեջ։

Ամեն գիշեր ժամը 12-են մինչև առավոտյան 7, նախ հույներ և ապա հայեր ու հետո կաթոլիկներ սուրբ պատարագ կ'մատուցանեն Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրա։

Տաճարի մնացյալ 19 մատուռներն ու եկեղեցիներն հայերուն կ'պատկանին Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին, Երկրորդ Գողգոթայի վերինատան եկեղեցին, Երաշխավոր Ս. Աստվածածնա մատուռը, Յուդաբերից Ս. Սեղանը, Աստվածածնա ուշաթափման սրբավայրը և շրջափակը, Հովսեփ Արեմաթացիի և Նիկողիմոսի գերեզմանները և մատուռը, Քրիստոսի հանդերձից բաժանման մատուռը, Ս. Հովհաննես ավետարանչի մատուռը եկեղեցիի գավթին մեջ։

Հայոց Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին Ս. Հարության Տաճարին մեջ։— Ս. Հարություն Տաճարի մեր սեփականությանց մեջ բացառիկ նշանակություն մը ունի այս տաճարը իր հնությունը, գեղեցկությամբ և մեծությամբ։

Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին կգտնվի Ս. Հարություն Տաճարին արևելքը, Տաճարի ընդհանուր մակերեսին բավական ցած, Գողգոթայի ժայռակերտ բարձունքին փեշերուն կից, ու դրացի խաչգլուտի քարայրին, ուրկե գտնվեցավ Քրիստոսի խաչափայտը Դ դարուն, Մեծն Կոստանդիանոսի մոր Հեղինեի ձեռքով։

Այս շատ սիրուն եկեղեցին կառուցված է նույնինքն Հեղինեի կողմե, ըստ մերայիններուն Ս. Լուսավորչի և Ս. Տրդատ թագավորի կողմե։ Ունի 20 մետր լայնք և 20 մետր եր-

կայնք, բառակուսի հատկագիծ ու կեդրոնական շորս սյուններու վրա բարձրացող զմբեթ։ Ընդհանուր կառույցը խաչակիրներու կողմե ենթարկված է հիմնական նորոգության։ Ս. Լուսավորիչ եղած է մեր ժողովուրդի դարավոր սեփականությունը և հետևաբար մեր կողմե ենթարկված է կարևոր նորոգություններու, մին 1720-ական թվականներուն, մյուսը 1940—1945-ին։ Այս վերջին նորոգության վար առնվեցան եկեղեցվո ծեփերը և բացվեցան Դ դարու շատ տպավորիչ քարակերտ որմերը, սալահատակվեցավ ամուր սալաքարերով ու կառուցվեցան պատարագի երկու սուրբ սեղաններուն վրա մարմարյա երկու շքեղ կաթողիկե խաչկալներ հայկական ոճով։ Իսկ պատերը զարդարվեցան մեծադիր յուշանկարներով, որոնք Ս. Երկրի բազմահազար հայ թե օտար ուխտավորներուն կծանոթացնեն Հայաստանյայց Եկեղեցվո և Ժողովուրդին պատմությունը. այսպես՝ քրիստոնյա առաջին պաշտոնական եկեղեցի Ս. Էջմիածնի հիմնադրությունը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի կողմե, առաջին քրիստոնյա թագավոր Տրդատի մկրտությունը, Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ, հայ գրերու գյուտը, Աստվածաշունչի թարգմանությունը հայերեն, Ս. Վարդան, Ս. Տրդատ, Ս. Հուսիկ, Ս. Վրթանես և Հայաստանյայց Եկեղեցվո այլ սուրբեր։

Ս. Հարություն Տաճարի ստանալով Տաճարին մեջ Ս. Լուսավորիչ տաճարը լավագույն կերպով կ'ներկայացնե կենդանի, ապրող Հայաստան մը, իր սրբապատկերներով և հայկական կաթողիկե խաչկալներով։ Այս բոլորը իրականացած են շնորհիվ Սրբոց Հակոբյանց միաբանության նախանձախնդիր, գիտակից ու հավատավոր, ազգանվեր ոգիին և ճիգերուն։

Ս. Հարության Տաճարի վերանորոգությունը.— Ցավով պետք է նշել, որ 1802 թվականի հրդեհին հաջորդող վերանորոգությունը եղած է շատ թերի, անճաշակ ու մեղավոր հապճեպով մը, որով ոչ միայն այլանդակորեն փչացված կամ խեղաթյուրված են Տաճարին կառույցին գեղարվեստական արժեքները, այլև տկարացած է տոկունությունը։ Այս բոլորին դերակատարը կ'հանդիսանա Հունաց Պատրիարքարանը, որ վերանորոգությունը իրեն միայն սեփականացնելու դիտումով, չէ վարանած դիմելու ամեն տեսակ մեղավոր միջոցներու, հապճեպ և անճաշակ, ճարտարապետական տեսակետ անհակադիմ, մեղավոր դարմանումներու, որոնք փառավոր Տաճարը խեղճացուցած են, դարձնելով զայն նմուշ մը իրենց այլամերժ սադրանքներուն։ Կ'պատմվի, թե այդ օրերուն Ս. Հարություն Տաճարի վերանորոգությունը արժած է 5 000 000 ռուսական ռուբլի, որուն մեկուկես

միլիոնը ծախսված է վերանորոգության համար, իսկ երեքուկես միլիոնը տրված է որպես կաշառք իշխանությանց, իրենց նենգ մտադրություններու հաջողության համար:

Այս բոլորին վրա կավելնա Ս. Երկրի 1927-ի երկրաշարժը, որ նոր հարված մը եղավ շենքի տոկունության:

30 տարի երկարաձգվեցան Տաճարի վերանորոգության բանակցությունները Հայ, Հուլն և Կաթոլիկ Պատրիարքարաններուն միջև, մինչև որ կարելի եղավ որոշ եզրակացություն մը հանգիլ: Այսօր երեք Պատրիարքարաններու գործակցությամբ սկսած է վերանորոգությունը, որ պիտի արժե 3 000 000 դոլար՝ մեկական միլիոն վճարելի յուրաքանչյուր Պատրիարքարանի կողմից: Երեք Պատրիարքարաններ ունին իրենց առանձին ճարտարապետները և ճարտարապետական գրասենյակը, ճարտարագետը, որոնք պիտի համագործակցին Տաճարին այն մասերուն մեջ, որոնց սեփականությունը ընկերովի է ու նորոգությունը և ծախքը վճարելի երեք համայնքներեն: Իսկ համայնքին սեփականությունները պիտի նորոգվին յուրաքանչյուր համայնքի ճարտարապետական գրասենյակին կողմից առանձնակի ու ծախքը պիտի ըլլա վճարելի պատկան համայնքին միայն:

Ազգիս Սրբազնագույն ու Վեհափառ Կաթողիկոսը Ս. Տ. Վազգեն Ա. Գերագույն Պետը հանուրց Հայաստանյայց եկեղեցիին, արժեւորելով Ս. Հարության Տաճարի վերանորոգության համազգային հանգամանքը և Հայաստանյայց եկեղեցւո Ս. Հարության Տաճարեն ներս դարավոր իրավունքներու անաղարտ պահպանության նախանձախնդրությամբ, իր նախագահության տակ կազմած է համազգային հանգանակիչ մարմին, մասնակցությամբ առաջավոր հայ եկեղեցականներու և աշխարհական հավատացյալներու, որուն պարտա-

կանություն տված է կազմակերպել համահայկական հանգանակություն մը, որով պիտի հոգացվի Տաճարի նորոգության ծախքերու հայկական բաժինը՝ 1 000 000 դոլար:

Նորին Ս. Օծությունը նորոգության գործին մեջ կրբն նաև իր շոշափելի նյութական օժանդակությունը հանուն Ս. Էջմիածնի:

Վստահ ենք, որ հանուրց Հայաստանյայց Հայրապետին սրտառույ օրինակը պիտի խանդավառե հոգիները Հայաստանյայց եկեղեցւո բոլոր հավատացյալներուն՝ բերելու իրենց լավագույն մասնակցությունը Ս. Հարության Տաճարի նորոգության և մեր դարավոր ու նվիրական իրավունքներու պահպանության ի խնդիր:

Նորոգության գործին տեղւոյն վրա հսկողն ու գործադրիչը պիտի ըլլա Երուսաղեմի հայոց պատրիարքը՝ ամենապատիւ Տ. Եղիշե արքեպիսկոպոս Տերտերյան, մասնակցությամբ Ս. Հակոբյանց միաբանության: Պատրիարք հայրը նույն ժամանակ փոխ-նախագահ է Համազգային հանձնախումբին:

Էջմիածին ու Հայկական Երուսաղեմ, «ամուլք հաւատոյ» Հայաստանյայց եկեղեցւոյ Եթե Հայաստանյայց եկեղեցւո Գլուխն ու առաջնորդող ղեկավարն է Արարատյան Մայր Աթոռը Ս. Էջմիածին, ապա Հայաստանյայց եկեղեցւո մարմինն ու սիրտն է Հայկական Երուսաղեմը, իբրև երկրորդ հանդիսարանը հայուն կրոնազգած ու ազգանվեր ապրումներուն ամենեն բյուրեղացած թրթռացումներուն:

Հայկական Երուսաղեմը մեր պապերեն մեզի հասնող կոթողական ժառանգություն է: Պահենք զայն համազգային ճիգերով, գերագույն և անալլալ սիրով և ընծայենք զայն մեր և զալիք օրերուն, որպես լուսավոր փարոս հայուն հավատքին, կրոնական և ազգային ոգեկանության:

